

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДЕПАРТАМЕНТ ОСВІТИ І НАУКИ РІВНЕНСЬКОЇ
ОБЛДЕРЖАДМІНІСТРАЦІЇ
КОМУНАЛЬНИЙ ЗАКЛАД «ЦЕНТР НАЦІОНАЛЬНО-
ПАТРІОТИЧНОГО ВИХОВАННЯ ТА ПОЗАШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ»
РІВНЕНСЬКОЇ ОБЛАСНОЇ РАДИ

ПОГОДЖЕНО

Протокол засідання вченої ради
Рівненського обласного інституту
післядипломної педагогічної освіти

від 14 червня 2024 р. № 3

ЗАТВЕРДЖЕНО

Наказ департаменту освіти і науки
Рівненської обласної державної
адміністрації

від 20 червня 2024 р. № 154

Навчальна програма з позашкільної освіти
соціально-реабілітаційного напрямку

**« Професійне самовизначення з
гуманітарних дисциплін. Історія»**

1 рік навчання

м. Рівне – 2024

Упорядник: Леся Григор – методист комунального закладу «Центр національно-патріотичного виховання та позашкільної освіти» Рівненської обласної ради.

Рецензенти:

Наталія МІНАКОВА – методист лабораторії національного виховання Рівненського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти.

Віта МЕЛЬНИЧУК – методист комунального закладу «Центр національно-патріотичного виховання та позашкільної освіти» Рівненської обласної ради.

Програма гуртка
«Професійне самовизначення з гуманітарних дисциплін. Історія»

Пояснювальна записка

Історичне краєзнавство – сходинка до пізнання учнями рідного краю, реалізації інтересів у вивченні історико-культурного надбання українського народу, навколишнього природного середовища, формування краєзнавчих знань, умінь і навичок засобами позашкільної освіти.

Метою програми є набуття особистістю компетентностей у процесі занять історичним краєзнавством.

Метою програми є розвиток в учнівській молоді спеціальних компетентностей, наскрізних умінь і психофізичних якостей, необхідних для успішної самореалізації. Основні завдання програми полягають у формуванні таких компетентностей:

1. *Пізнавальна компетентність*: знайомитися та вивчати пам'ятки історії і культури, формувати особистісне сприйняття досліджуваного матеріалу, формувати вміння досліджувати об'єкти історії, культури та навколишнього природного середовища.

2. *Практична компетентність*: уміння здійснювати пошук необхідної інформації та аналіз здобутих даних під час соціальних комунікацій.

3. *Творча компетентність*: передбачає набуття досвіду власної творчої діяльності, розвиток системного, критичного та творчого мислення, уяви, фантазії.

4. *Соціальна компетентність*: здатність до співробітництва, соціальна активність, культура спілкування, свідоме ставлення до власної безпеки та безпеки оточуючих, збереження та примноження культури, звичаїв, традицій українського народу, повага до людей праці, формування позитивних якостей емоційно-вольової сфери (самостійність, колективізм, працелюбність, ініціативність, відповідальність та інше), доброзичливість, вміння працювати в колективі.

Програма спрямована на формування системного мислення, поглиблення знань, умінь і навичок з окремих навчальних дисциплін та базових знань соціально-реабілітаційного напрямку. Опрацювання навчального матеріалу ведеться протягом 6 годин на тиждень.

Заняття гуртка організовуються як теоретичні, так і практичні. Тривалість занять визначається з урахуванням психофізіологічного розвитку та допустимого навантаження і складає в академічних годинах (45 хвилин). Практичні заняття є обов'язковими та необхідними складовими освітнього процесу. Вони передбачають створення умов для наближення змісту тем до реального життя.

Теми та розподіл годин навчально-тематичного плану вказано орієнтовно. За необхідності, в установленому порядку, керівник може вносити зміни до кількості годин. Враховуючи інтереси вихованців, їх кількість у групі, стан матеріально-технічного забезпечення, керівник гуртка може змінювати кількість

теоретичних і практичних занять (залежно від того, як швидко та якісно вихованці набувають необхідних навичок та компетентностей).

Програма передбачає варіативність як дидактичних принципів, так і елементів інноваційних методів навчання, спрямованих на формування творчої особистості.

На заняттях гуртка застосовуються різноманітні форми та методи навчання в залежності від віку гуртківців. Серед них: пояснювально-ілюстративні (розповідь, пояснення, бесіда, ілюстрація, дискусія та ін.), репродуктивні (відтворювальні), тренінгові (розвиток знань, набуття вмінь та навичок), дискусійні, проблемно-пошукові (дослідницькі, пошукові) методи навчання. Доцільними є міні-лекції, обговорення, діалог, рефлексія, перегляд відео, аналіз матеріалів, групові та рольові ігри, вікторини, брейн-ринги, інформування, роз'яснення, приклади, переконання, розв'язання ситуацій тощо.

При проведенні практичних занять перевага надається краєзнавчим дослідженням за природою, історико-культурними об'єктами та інше.

Застосовуються різноманітні засоби навчання: наочні посібники, картографічний та роздатковий матеріали, технічні засоби навчання.

Поряд з груповими, колективними формами роботи проводяться індивідуальні заняття з гуртківцями відповідно до чинного Положення про порядок організації індивідуальної та групової роботи в позашкільних навчальних закладах. Така форма роботи доцільна при підготовці конкурсів, виставок та інших масових заходів. Створюються умови для диференціації та індивідуалізації навчання відповідно до творчих здібностей, обдарованості, віку та психофізичних особливостей стану здоров'я дітей.

Перевірка компетентностей вихованців здійснюється під час проведення практичних занять у формі інтелектуальних змагань, конкурсів.

Розподіл годин за розділами – орієнтовний. Темі подані у порядку зростання складності матеріалу.

Вступні заняття мають включати теми з безпечних умов участі вихованців в освітньому процесі та загальних тем, щодо умінь реагувати на виклики, пов'язані з небезпечними ситуаціями, що виникають у місцях перебування вихованців.

НАВЧАЛЬНО-ТЕМАТИЧНИЙ ПЛАН

№ з/п	Назва теми, розділу	Кількість годин		
		Теоретичні	Практичні	Усього
1.	Розділ I. Вступ	4	2	6
1.1	Вступне заняття	2	-	2
1.2	Туристсько-краєзнавчі можливості рідного краю	-	2	2
1.3	Безпека організації освітнього процесу	2	-	2

2.	Розділ II. Історичне краєзнавство	54	154	208
2.1	Історико-культурні об'єкти рідного краю	2	4	6
2.2	Історія рідного краю (з найдавніших часів до початку ХХІ століття)	18	28	46
2.3	Історико-краєзнавчі об'єкти рідного краю.	2	4	6
2.4	Природоохоронна діяльність	2	2	4
2.5	Вивчення історичних пам'яток. Дослідження життя і діяльності видатних людей рідного краю	2	18	20
2.6	Краєзнавчі можливості рідного краю	2	8	10
2.7	Історико-краєзнавчі дослідження рідного краю	12	30	42
2.8	Археологічна спадщина рідного краю	2	8	10
2.9	Організація роботи музею закладу освіти	2	8	10
2.10	Науково-дослідницька робота.	8	32	40
2.11	Записи історико-краєзнавчих досліджень та спостережень	2	12	14
3.	Розділ III. Підсумки навчального року	2	-	2
3.1	Підбиття підсумків навчального року	2	-	2
	Разом	60	156	216

ЗМІСТ ПРОГРАМИ

Розділ I. Вступ (6 год.)

1.1. Вступне заняття (2 год.)

Теоретична частина. Історичне краєзнавство, його значення і сутність. Історія розвитку туризму та краєзнавства. Виникнення зацікавленості до історії рідного краю в козацькому середовищі. Розвиток краєзнавства в ХІХ столітті. «Золота ера» українського краєзнавства 20-х років ХХ століття.

Традиції та сучасний стан розвитку туризму та краєзнавства в Україні. Зміст і завдання роботи історико-краєзнавчого гуртка, особливості роботи юних істориків-краєзнавців.

1.2. Туристсько-краєзнавчі можливості рідного краю (2 год.)

Практична частина. Зручність та вигідність географічного положення України. Багатство історико-культурної спадщини українського народу, різноманітність фауни, флори. Транспортний зв'язок та кордони рідного краю.

1.2. Безпека організації освітнього процесу (2 год.)

Теоретична частина. Основи безпеки життєдіяльності організації освітнього процесу у приміщеннях, спортивних залах, спортивних майданчиках та на місцевості. Правила дорожнього руху. Норми поведінки в міському та міжміському транспорті. Вміння реагувати на виклики, пов'язані з небезпечними ситуаціями, що виникають у місцях перебування вихованців.

Дотримання протипожежної безпеки при перебуванні у навчальних приміщеннях.

Розділ II. Історичне краєзнавство (208 год.)

2.1. Історико-культурні об'єкти рідного краю (2/4год.)

Теоретична частина. Історичні та культурні пам'ятки – надбання народу. Види пам'яток історії та культури:

- пам'ятки історії: будівлі, пам'ятні місця, пов'язані з важливими історичними подіями в житті народу;
- пам'ятники археології: городища, кургани, залишки стародавніх поселень, кам'яні споруди, наскальні зображення;
- пам'ятки містобудування та архітектури;
- пам'ятки мистецтва: твори монументального, образотворчого, декоративно-прикладного та інших видів мистецтва;
- документальні пам'ятки: акти органів державної влади та органів державного управління, інші письмові документи, кіно - фотодокументи тощо.

Державний облік пам'яток історії та культури. Ремонтні та реставраційні роботи.

Практична частина. Ознайомлення із Законами України «Про охорону природи», «Про охорону пам'яток історії та культури». Заходи з пропаганди пам'яток історії та культури рідного краю. Виконання завдань закладу освіти, Товариства охорони пам'яток історії та культури, інших державних та громадських організацій.

2.2. Історія рідного краю (з найдавніших часів до початку XXI століття) (18/28 год.)

Теоретична частина.

Давня історія рідного краю: Найдавніше населення регіону та його заняття (палеоліт, мезоліт, неоліт, енеоліт, доба бронзи, доба раннього заліза). Визначні історичні події давньої історії рідного краю. Визначні історичні постаті давньої історії рідного краю.

Середньовічна історія рідного краю: Епоха великого переселення народів. Аланський племінний союз. Готи. Гуни. Болгари. Анти. Русь-Україна. Хазарський каганат. Печеніги. Торки. Половці. Битва на річці Калці 1223 р. Монгольські завоювання. Половці у складі Золотої Орди. Військово-політичні та економічні центри Золотої Орди. Розпад Золотої Орди. Утворення Кримського ханства та Малої ногайської орди. Північне Приазов'я та Подонців'я в кінці XV ст.

Рідний край у XVI – XVIII ст.: Боротьба проти турецько-татарської навали. Заселення краю. Основні види занять населення. Напади татар на українські землі. Уходницький промисел. Початок господарського освоєння краю козаками. Заснування перших населених пунктів регіону. Заселення та господарське освоєння регіону у XVIII ст.

Рідний край протягом XIX початку XX ст.: Особливості економічного та культурного розвитку рідного краю наприкінці XVIII ст. - першій половині XIX ст. Економічний потенціал рідного краю у другій половині XIX ст. - початку XX ст. Соціальний портрет населення рідного краю у другій половині XIX-початку XX ст. Розвиток культури рідного краю у другій половині XIX ст. -початку XX ст. Видатні особистості рідного краю цього періоду.

Рідний край в роки Української революції 1917 - 1921 рр.: Березнева революція і утворення Центральної Ради. Українське відродження в регіоні. Гібридна війна російських більшовиків проти УНР та окупація ними регіону. Політика «червоного терору» та «воєнного комунізму» в регіоні. Поглиблення економічної кризи. Видатні особистості рідного краю в роки Української революції 1917 - 1921 рр.

Рідний край в 20-30-ті рр. XX ст.: Повстанський рух в регіоні проти російсько-більшовицької окупації. НЕП, його причини, особливості та результати. Політика «українізації». Радянська модернізація та її наслідки для регіону. Голодомор 1932 - 1933 рр. Видатні особистості рідного краю в період 20-30-х рр. XX ст.

Рідний край в роки Другої світової війни 1939-1945 рр.: Евакуація. Окупаційний режим. Комуністичний та націоналістичний рух Опору на території регіону. Вигнання окупантів. Людські й матеріальні втрати регіону. Початок відбудови господарства. Видатні особистості рідного краю в період Другої світової війни.

Рідний край в післявоєнне десятиліття (1945 - 1955 рр.): Відбудова господарства регіону та його подальший розвиток. Міграції повоєнного періоду. Масова демобілізація та притік робочих сил у промисловість. Важка промисловість. Голод 1946 - 1947 рр. Відбудова сільського господарства.

Рідний край в другій половині XX ст.: Особливості економічного та культурного розвитку рідного краю в другій половині XX ст. Видатні особистості рідного краю в другій половині XX ст. Участь вихідців з регіону в опозиційному (дисидентському) русі кінця 1950 - 1980-х рр.

Рідний край в незалежній Україні (1991 р.- на початку XXI ст.): Особливості економічного та культурного розвитку рідного краю в 1990-х роках. Відродження державної незалежності України. Державотворчі процеси та ринкові реформи в регіоні. Громадські об'єднання й рухи. Відродження культур національних меншин. Пожвавлення культурного життя. Перспективи розвитку регіону.

Герби рідного краю.

Гібридна війна Росії проти України та російська окупація частини Донецької та Луганської областей. Антитерористична операція (АТО) та Операція Об'єднаних Сил (ООС) Збройних сил України, їх перебіг, особливості та результати. Питання війни РФ проти України. Видатні особистості рідного краю в період незалежної України.

Практична частина. Вивчення меж рідного краю, робота з літературними джерелами, різноманітними картографічними матеріалами тощо. Віртуальне відвідування експозицій місцевого історичного музею. Вивчення експозиції відповідного періоду, класифікування речових пам'яток (різноманітних предметів), що зберігаються в музеї. Участь в спільних проєктах у сфері історико-краєзнавчої освіти із громадськими краєзнавчими організаціями. Встановлення зв'язків з архівами, музеями, пошук свідків історичних подій та зустрічі з ними, записи їх спогадів. Обробка листів, документів, фотографій. Створення кросвордів, розроблення вікторин, завдань для брейн-рингу тощо. Підготовка доповідей, повідомлень, рефератів, презентацій.

2.3. Історико-краєзнавчі об'єкти рідного краю (6 год.)

Теоретична частина. Краєзнавча література про рідний край. Картографічні матеріали з історії рідного краю. Предмети матеріальної та духовної культури. Легенди та перекази, географічні назви рідного краю. Фольклорно-етнографічний матеріал про рідний край. Сімейні перекази та матеріали сімейних архівів (документи, фотодокументи, листівки, плакати, афіші тощо).

Практична частина. Вивчення меж рідного краю за картографічними матеріалами; робота з літературними джерелами з історії рідного краю; пошук свідків історичних подій в рідному краю та записи їх спогадів; збирання народних переказів та легенд рідного краю; збирання документів, фотографій, речових пам'яток та інших історико-краєзнавчих матеріалів; робота з документами з сімейних архівів.

2.4. Природоохоронна діяльність (2/2 год.)

Теоретична частина. Охорона природи – справа всіх людей планети. Вивчення положень Закону України «Про природно-заповідний фонд України». Форми охорони природи – державна, громадська, індивідуальна. Роль юних вихованців в охороні навколишнього середовища.

Заповідники та заказники як форма збереження окремих ділянок незайманої природи для наукових досліджень.

Практична частина. Віртуальне відвідування заповідників і заказників. Складання звітів про відвідування заповідників і заказників. Підготовка творчих робіт (індивідуальних, групових) за результатами відвідування заповідників і заказників. Участь в спільних еколого-просвітницьких програмах у сфері екологічної освіти із національними природними та ландшафтними парками, громадськими екологічними організаціями.

2.5. Вивчення історичних пам'яток. Дослідження життя і діяльності видатних людей рідного краю (2/18 год.)

Теоретична частина. Пошук та облік пам'ятних місць, пов'язаних із життям і діяльністю вчених, письменників, художників, інших діячів культури та мистецтва, їх значення в житті рідного краю. Меморіальні музеї, музеї-квартири, пам'ятники архітектури, художні музеї, галереї, монументи, садово-паркове мистецтво. Забуті та маловідомі імена видатних людей рідного краю.

Практична частина. Віртуальне ознайомлення з пам'ятними місцями. Фотографування, замальовування та опис цих місць. Зустрічі з науковцями, письменниками, художниками, скульпторами та архітекторами. Записи їх інтерв'ю, спогадів.

Виконання краєзнавчих завдань різних громадських організацій та фондів. Оформлення зібраних матеріалів дослідження для краєзнавчого музею закладу освіти. Популяризація зібраних матеріалів: показ слайдів, фотографій, фільмів, презентацій, буклетів.

2.6. Краєзнавчі можливості рідного краю (2/8 год.)

Теоретична частина. Фізико-географічна та економічна характеристика рідного краю. Географічне положення, рельєф, клімат, рослинний та тваринний світ. Корисні копалини. Розвиток промисловості та сільського господарства. Межі рідного краю.

Довідники, путівники та інша краєзнавча література про рідний край. Об'єкти краєзнавчих досліджень: історичні, архітектурні та інші пам'ятні місця:

- пам'ятки історії: будівлі, пам'ятні місця, пов'язані з важливими історичними подіями в житті народу;
- пам'ятники археології: городища, кургани, залишки стародавніх поселень, кам'яні споруди, наскельні зображення, старовинні предмети;
- пам'ятники містобудування та архітектури: архітектурні ансамблі й комплекси, історичні центри, квартали, площі, вулиці, залишки старовинного планування і забудови міст та інших населених пунктів; будівлі військової, культової архітектури, садово-паркового мистецтва, природні ландшафти;
- пам'ятки мистецтва: твори монументального, образотворчого, декоративно-прикладного та інших видів мистецтва;
- документальні пам'ятки – акти органів державної влади та органів державного управління, інші писемні документи, кіно- і фотодокументи, звукозаписи, записи фольклору, музики, рідкісні видання.

Практична частина. Вивчення кордонів рідного краю. Робота з краєзнавчою літературою про рідний край. Ознайомлення з маршрутами походів по рідному краю.

2.7. Історико-краєзнавчі дослідження рідного краю (12/30 год.)

Теоретична частина. Рідний край у далекому минулому, його територія, кордони та населення. Виявлення та опис пам'ятних місць на території рідного краю.

Вивчення краєзнавчих об'єктів на території рідного краю:

- документальні джерела архівів, музеїв та наукових установ;
- зв'язок з учасниками історичних подій;
- предмети матеріальної та духовної культури;
- достовірність зібраного матеріалу;
- паспорт краєзнавчого об'єкта;
- топонімічний матеріал, легенди та географічні назви рідного краю;
- фольклорно-етнографічний матеріал;
- фотографії, малюнки, гравюри, плакати, картини.

Роль нумізматики у вивченні історії рідного краю, створення колекцій.

Практична частина. Вивчення літератури з історії рідного краю та архівних даних. Записи спогадів старожилів. Зустрічі з учасниками історичних подій або їх родичами, записи їх спогадів, обробка листів, документів, фотографій. Вивчення картографічного матеріалу рідного краю. Дослідницька робота з вивчення

географічних назв та легенд. Дослідницька робота з вивчення мікротопонімів свого населеного пункту (села, селища, міста).

Записи старовинних пісень, обрядів. Збирання старих фотографій, поштів, листівок, малюнків, гравюр, афіш, плакатів, картин. Збирання старовинних монет та інших грошових знаків.

Участь у регіональних, всеукраїнських масових заходах щодо вивчення та збереження історико-культурних цінностей та духовних традицій українського народу в рамках краєзнавчих рухів, експедицій, акцій тощо.

2.8. Археологічна спадщина рідного краю (2/8 год.)

Теоретична частина. Поселення та захоронення на території рідного краю. Стоянки та городища. Види захоронень: кургани, ґрунтові могильники. Археологічна розвідка та розкопки. «Відкриті листи» та правила роботи археологів. Фонди музею та їх значення, правила відбору та збереження експонатів.

Практична частина. Визначення археологічних пам'яток, участь у археологічних розкопках. Використання археологічних знахідок у роботі краєзнавчого музею, підготовка екскурсій для музею, масові заходи в музеї.

2.9. Організація роботи музею закладу освіти (2/8 год.)

Теоретична частина. Положення про музей при навчальному закладі. Експозиція музею. Фонди музею та їх значення. Археологічні об'єкти рідного краю: стоянки, майстерні, городища, кургани, могильники, залишки стародавніх поселень, фортеці, фортифікаційні споруди, кам'яні споруди, культові споруди, наскельні зображення, старовинні предмети.

Практична частина. Відбір та збереження експонатів. Паспортизація експонатів музею. Використання археологічних знахідок у роботі краєзнавчого музею, підготовка екскурсій для музею, масові заходи в музеї.

2.10. Науково-дослідницька робота (8/32 год.)

Теоретична частина. Оволодіння методикою краєзнавчого дослідження за різними видами джерел.

Краєзнавча бібліографія. Робота з бібліографічними покажчиками та бібліографічними каталогами. Друковані джерела. Статистичні джерела краєзнавства. Картографічні джерела. Архівні джерела. Фольклорні джерела. Пам'ятки історії та культури як джерела краєзнавчих досліджень.

Населення краю як об'єкт краєзнавчих досліджень. Господарство та його дослідження. Дослідження населених пунктів.

Вивчення документальних джерел про рідний край: походження назви села (міста), історія прізвищ та імен, найдавніші родини, родинне дерево. Види господарської діяльності, національний склад, культура, побут, історичні постаті та визначні люди рідного краю.

Практична частина. Вивчення літератури з історії рідного краю та складання списку використаної та рекомендованої літератури, практична робота в архівах та інших наукових установах. Записи спогадів старожилів та учасників історичних подій. Збирання та аналіз матеріалів, що надходять з різних джерел, їх використання в роботі.

Дослідницька робота з вивчення географічних назв та легенд. Складання родоводів. Написання статей за вибраною темою. Рецензування робіт однолітків.

Участь у польових краєзнавчих дослідженнях, регіональних та всеукраїнських масових заходах щодо вивчення та збереження історико-культурних надбань, духовних традицій українського народу в рамках краєзнавчих рухів, експедицій, акцій тощо.

2.11. Записи історико-краєзнавчих досліджень та спостережень (2/12 год.)

Теоретична частина. Об'єкти краєзнавчих досліджень. Практична значимість фіксації спостережень. Точність та історична достовірність записів. Правила фіксування історичних подій. Робота у фондах музеїв, архівах, бібліотеках. Виготовлення копій з документів, зберігання документів. Спеціальний щоденник для записів історичних подій та порядок його ведення.

Практична частина. Метеорологічні спостереження під час експедиції. Визначення зміни погоди за народними прикметами. Фіксування історичних подій, робота з першоджерелами та каталогами. Ведення щоденника досліджень та спостережень. Використання архівних матеріалів у написанні краєзнавчих робіт. Практична робота з джерелами.

Підготовка рефератів, доповідей для презентації у закладі освіти, перед представниками громадських організацій, наукових установ тощо.

Розділ III. Підсумки навчального року (2 год.)

3.1. Підбиття підсумків навчального року (2 год.)

Відзначення кращих вихованців гуртка.

ПРОГНОЗОВАНИЙ РЕЗУЛЬТАТ

Вихованці повинні знати:

- основні історичні, археологічні та природні пам'ятки України; документацію для проведення археологічних розкопок; основні документи музейної справи;

- краєзнавчу та іншу літературу з історії рідного краю;
- кіно-фотодокументи та інші джерела про історію рідного краю;
- туристські можливості регіонів України;
- краєзнавчу та спеціальну літературу з історії рідного краю;
- місцеві ознаки погіршення та покращення погоди.

Вихованці повинні вміти:

- працювати з краєзнавчою та спеціальною літературою у бібліотеках, архівах, інших установах;
- розробляти анкети та запитальники;
- оцінювати власні досягнення та досягнення інших гуртківців;
- співпрацювати з ровесниками під час колективної роботи;

ЛІТЕРАТУРА

1. Байтеряков О. З. Загальна характеристика туристичних ресурсів України. *Краєзнавство і туризм: освіта, виховання, стиль життя (матеріали міжнародної науково-практичної конференції)*. Херсон, 1998. С. 185-187.

2. Бейдик О. О. Рекреаційно-туристські ресурси України. Методологія та методика аналізу, термінологія, районування. Київ, 2001. 395 с.
3. Берека В. Є., Шоробура І. М. Козаком мрію бути. Київ, 2004.
4. Боплан Г. Л. Опис України. Київ, 1991
5. Вечерський В. В. Загальні відомості про історико-культурні ресурси в туристичних регіонах України. *Туристично-краєзнавчі дослідження. Вип. 2.* Київ, 1999. С. 99-122.
6. Державний реєстр нерухомих пам'яток України національного значення. Київ, 2001.
7. Історія України. Київ, 1992.
8. Краєзнавство. *Пам'ятки України*, 1994. № 1, 2.
9. Лозко Г. С. Українське народознавство. Київ, 1995.
10. Петров В. П. Походження українського народу. Київ, 1992.
11. Чухліб Т. В. Донеччина та Луганщина – козацькі землі України (XVI – XVIII ст.). Видання друге. Київ, 2017. 117 с.
12. Методичні рекомендації до навчальної програми з позашкільної освіти оздоровчого напрямку «Основи життєдіяльності в умовах бойових дій» лабораторії позашкільної освіти Інституту проблем виховання НАПН України. Електронний ресурс: <https://mon.gov.ua/ua/news/osnovi-bezpeki-zhittiyediyalnostiv-umovah-bojovih-dij-metodichni-rekomendaciyi-dlya-pozashkilliya> - 2022 рік.